

Аналіз сучасних досліджень у сфері юридичного документознавства країн ЄС: досвід для України

*Кульчицький Тарас Русланович¹, Ковальчук Юлія Миколаївна²,
Сезонов Віктор Станіславович³*

Опубліковано	Секція	УДК
15.02.2023	Право	35.077.1+340.136(477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7670657>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Актуальність дослідження полягає у тому, що формування цифрового суспільства, яке відбувається на сучасному етапі, торкається всіх сфер соціального життя, у тому числі документообігу, що функціонує як оформлення врегулювання певного виду суспільних відносин. Право, як основний соціальний інститут, що врегульовує взаємодію між членами суспільства, зазнає впливу диджиталізації та інформаційно-комунікаційних технологій. Метою дослідження є з'ясування особливостей і причин еволюції юридичного документа як основної категорії документознавства у сфері права. Завданням дослідження відповідно до поставленої мети є вивчення тенденцій подальшого розвитку юридичного документознавства в умовах диджиталізації. Під час проведення дослідження було використано загальні теоретичні та спеціальні методи наукового пізнання. Результатом дослідження стало обґрунтування положення про те, що еволюція юридичного документа зумовлена об'єктивними причинами його тісного взаємозв'язку та взаємовпливу з іншими соціальними інститутами і явищами державно-правової дійсності в умовах диджиталізації життя суспільства. Висновком дослідження є аргументація положення про те, що електронна форма юридичного документа є прогресивним результатом його еволюції, що забезпечує ефективне здійснення правосуддя й оптимізацію функціонування документообігу у сфері права.

Ключові слова: диджиталізація, розвиток, документ у сфері права, соціальний інститут.

Analysis of Current Research in the Field of Legal Documentation of EU Countries: Experience for Ukraine

Annotation. The relevance of the research lies in the fact that the formation of a digital society, which is taking place at the current stage, affects all spheres of social life, including document circulation, which functions as a formalization of the regulation of a certain type of

¹ доктор філософії, Ph.D в галузі права, старший викладач кафедри кібербезпеки, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, вулиця Руська, 56, Тернопіль, Тернопільська область, 46001, Україна, <https://orcid.org/0000-0001-7044-1563>

² доктор філософії в галузі права, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін, Донецький державний університет внутрішніх справ, вулиця Велика Перспективна, 1, Кропивницький, Кіровоградська область, 25000, <https://orcid.org/0000-0002-7817-4436>

³ кандидат юридичних наук, доцент, завідувач сектору, Харківський НДЕКЦ МВС України, м. Харків, вул. Ковтуна, 34, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-2580-2953>

social relations. Law, as the main social institution that regulates the interaction between members of society, is affected by digitalization and the influence of information and communication technologies. The purpose of the research is to find out the features and reasons for the evolution of the legal document, as the main category of document studies in the field of law. The task of the research, in accordance with the set goal, is to study trends in the further development of legal document science in the conditions of digitalization. When conducting the research, general theoretical and special methods of scientific knowledge were used. The result of the study was the substantiation of the proposition that the evolution of the legal document is determined by the objective reasons of its close relationship and mutual influence with other social institutions and phenomena of state-legal reality in the conditions of digitalization of social life. The conclusion of the study is the argumentation of the proposition that the electronic form of a legal document is a progressive result of its evolution, which ensures the effective administration of justice and optimization of the functioning of document circulation in the field of law. The study identified a number of advantages of an electronic legal document compared to its paper counterpart: the cost of distributing electronic documents is much lower; the time of distribution and reproduction of the document in another place is much shorter; the possibility of content (contextual) search appears; document protection mechanisms are simplified and opportunities for interaction between employees and institutions in the field of law are increased.

Keywords: digitization, development, document in the field of law, social institution.

Вступ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Необхідність вивчення еволюції юридичного документа обумовлена тим, що, по-перше, традиційне середовище соціальної комунікації дедалі більше заміщається цифровим соціальним простором, важливою складовою якого є цифровий документ. По-друге, відбувається цифровізація соціальних інститутів, у тому числі правових, таких як, наприклад, уряд і суд (а також право, як самостійний соціальний інститут, зазнає сильнішого впливу інформаційно-комунікаційних технологій і наукового прогресу). По-третє, на сучасному етапі в інтернет-просторі надано відкритий доступ до документів різного змісту, зокрема тих, що містять правову інформацію. Проблема еволюції юридичного документознавства є однією з найбільш дискусійних в юридичній науці, як через свою новизну, так і через невелику кількість наукових розвідок в окресленій сфері. Це приводить до закономірного висновку про необхідність наукового дослідження юридичного документа як найважливішого атрибута цифрового суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фрагментарно певні аспекти електронного і юридичного документознавства досліджували такі науковці, як В. С. Сезонов [1], А. В. Гребенюк [2], Ю. С. Ковтанюк [3], К. М. Ковальов [4] тощо.

Так, було відзначено, що «основні шляхи осучаснення чинних правових норм і положень, які стосуються юридичного документообігу та справочинства, полягають у затвердженні нових видів юридичних документів в електронному вигляді як таких, що мають таку саму юридичну силу, як паперові» [1]. Розвиваючи цю думку варто зазначити, що повноцінне використання електронних документів у різних сферах діяльності суспільства виявилось неможливим без надання їм юридичної та доказової сили за допомогою відповідного посвідчення, що, зрештою, привело до появи поняття "електронний підпис" або "цифровий підпис" залежно від вибраної для його створення технології.

На думку А. В. Гребенюк, «основною рисою комунікаційної системи правової сфери є превалювання документознавчого аспекту завдяки: документальному

відображенню і поширенню правової інформації як основного способу передачі цієї інформації; застосуванню функціональних стилів, поєднання яких створює феномен документальності мовного вираження правової думки» [2]. Дійсно, збільшення обсягів інформації у всьому світі та бурхливий розвиток нових інформаційних технологій сприяли появі нових можливостей для її використання в житті суспільства. Крім того, змінилася і сама роль інформації, яка стає важливим ланцюговим ресурсом. Упровадження комп'ютерних технологій для обробки, передачі, зберігання та використання інформації зумовило створення документів на нових носіях, що своєю чергою викликало появу таких понять, як "електронний документ" або "документ в електронній формі".

Як зауважує Ю. С. Ковтанюк, «... витоки електронного документознавства, безперечно, сягають тих перших розробок, що стосувалися електронного документа» [3]. На сучасному етапі відбувається еволюція від традиційного паперового документа до електронного. Здебільшого класичному "паперовому" юридичному документу передують електронний юридичний, проте в окремих випадках останній не отримує свого подальшого втілення, як класичний "паперовий" варіант. Прикладом може бути бездокументарний цінний папір у виключно електронному вигляді. Враховуючи це, під електронним юридичним документом можна розуміти юридичний документ, який існує лише в електронному середовищі. Незважаючи на актуальність дослідження і виклики цифрового суспільства, у теоретико-правовому дискурсі вивченню класифікації електронних юридичних документів приділяється недостатня увага, тому зазначена проблематика потребує детальнішого висвітлення.

К. М. Ковальов звертає увагу на той факт, що «за багаторічну практику управління державою, урегулювання суспільних відносин тощо людство напрацювало певні вимоги до документа, які знайшли своє відображення в державних стандартах, положеннях, інструкціях, статутах, наказах і правилах, що регламентують діяльність державних і громадських установ, організацій і закладів» [4]. Відповідно вбачається можливим визначити термін "документ в електронній формі" у сфері права як заповнене та передане в інформаційну систему електронне повідомлення, що містить правову інформацію, усі реквізити якого засвідчені та оформлені згідно з нормативними вимогами.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, метою цієї статті є дослідження процесу еволюції юридичного документа від традиційного паперового до електронного, переваги реалізованої його трансформації та напрями подальшого розвитку.

Результати

Перебудовні процеси державних і громадських інститутів, спрямовані на формування правової держави та громадянського суспільства, відбуваються в умовах диджиталізації. Правове регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою певної системи засобів, найважливішими з яких є юридичні документи – правова форма передачі юридично значимої інформації. У зв'язку з появою нових самостійних учасників правових відносин – органів місцевого самоврядування, індивідуальних підприємців, відокремленням від державного механізму багатьох організацій документообіг значно збільшився.

«Юридичний документ – це інформаційний об'єкт, який укладається згідно з правилами юридичної техніки і містить правову інформацію (нормативний акт, адміністративний припис, процесуальний документ, трудовий договір, акт громадянського стану тощо) та супроводжується виникненням певних прав та обов'язків у суб'єктів правової діяльності» [1]. Юридичні документи пронизують весь

процес правового регулювання. Насамперед це пов'язано з тим, що самі правила поведінки всіх учасників правових відносин закріплюються в юридичних документах.

Як зазначає А. В. Гребенюк, «... сутність документаційного забезпечення правової сфери (ДЗПС) – це процес створення належних умов для документування інформації правового характеру й організації діловодства, необхідних у взаємодії учасників комунікаційної системи суб'єктів права, а також виникнення, зміни або припинення правовідносин» [2]. Враховуючи тісний зв'язок юридичного документознавства та його взаємодію з іншими соціальними інститутами, можна стверджувати, що першопочатково право може існувати як ідея, але подальше його ефективне функціонування потребує надання такій ідеї документальної форми. Набуваючи образу та форми документа, виникає можливість його редагувати, доповнювати та змінювати. З розвитком документального закріплення права відбувається диференціація документів. Відповідно до зазначеного були зафіксовані відповідні для реалізації цього процесу способи прийняття, процедура, терміни прийняття, оброблення, обміну документів. Проблематика документа – це матеріальне втілення права, переведення його зі статусу ідеї до документально оформленого образу з чіткою структурою, тобто в матеріальну форму.

Як слушно зауважує Ю. С. Ковтанюк, «... електронне документознавство ще комплексно не вивчалось як науковий напрям, не аналізувалися його історичні витoki та теоретичні засади як документознавчої дисципліни, не були достатньо обґрунтовані сучасні й перспективні напрями наукових досліджень в електронному документознавстві» [3]. Використання під час реалізації різноманітних суспільних відносин документів, створюваних за допомогою засобів електронної обчислювальної техніки, давно є повсякденним явищем. У багатьох сферах діяльності (банківській, комерційній, торговельній) ці документи застосовуються як поруч із традиційними паперовими документами, так і замість них. Водночас не можна не помітити, що в суспільстві досі є певна недовіра до такого нетрадиційного способу відображення подій, фактів, зв'язків і відносин. Зазначена проблема пояснюється не лише причинами технічного, психологічного та іншого характеру, а й недосконалістю правового регулювання процесу переходу від традиційних паперових документів до електронних. Зокрема, йдеться про відсутність чіткого врегулювання питання щодо умов надання юридичної сили документам, які створюються, зберігаються, обробляються та передаються за допомогою автоматизованих інформаційних і телекомунікаційних систем.

Як наголошує К. М. Ковальов, «з огляду на те, що поняття документа широковживане в усіх сферах суспільної діяльності і в кожній галузі знань його розуміють відповідно до специфіки об'єкта, якому надається такий статус, можна констатувати його багатозначність...» [4]. Сам документ – це інформаційне повідомлення в паперовій, звуковій або електронній формі, оформлене за певними правилами і завірене в установленому порядку, тоді як його юридична сила проявляється у вигляді ступеня його впливу на правовідносини через його форму подання та юридичного оформлення виокремленої інформації у порядку, визначеному законом чи іншими нормативно-правовими актами органів державної влади. Досягається це встановленою юридичною та пов'язаною з нею технологічною процедурою документування. У рамках чинного законодавства саме через документ устанавлюються межі його юридичної дії у часі, просторі та за колом суб'єктів.

Як слушно зауважує Н. Л. Морська, «сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства демонструють важливу роль наукових досягнень і технологічних інновацій у впливі на людське суспільство» [5]. Однією з основних характеристик сучасного суспільства є динамічні зміни в умовах глобалізації, яка набула цифрового характеру,

через прискорення та збільшення потоків даних та інформації. Тому органи державної влади, громадські організації та юридичні особи всіх форм власності повинні бути готовими до пристосованості й адаптації до мінливих умов функціонування. Прикладом зазначеного може бути перехід компаній і владних структур до віддаленої роботи через епідеміологічну ситуацію, пов'язану з пандемією COVID-19. Перехід на віддалену роботу показує рівень оптимізації внутрішнього та зовнішнього документообігу в організаціях, отже, виникає потреба в нових функціях у системі електронного документообігу. Однією з таких функцій є безконтактний обмін документами, що мають юридичну значимість, а також самих юридичних документів. Вибір електронного формату документів і проведення судових засідань, який був запроваджений у період пандемії COVID-19, є обґрунтованим, оскільки «уряди в усьому світі надають пріоритет здоров'ю та добробуту людей» [6].

Як зазначає А. В. Семенець, «процес широкого запровадження моделі електронного документообігу в усіх галузях економіки та сферах державного управління розвинених країн розпочався ще кілька десятиліть тому» [7]. Новий уклад життєдіяльності цифрового суспільства, що змінився з появою нових технологій, спричинив розширення кола суспільних відносин, що регулюються правом, і відповідно відбулася зміна змісту видів регуляторів суспільних відносин та їхнього документарного оформлення. Через це постає необхідність визначення пріоритетів і закономірностей розвитку національного права країн світу в нових умовах, адаптації юридичного документообігу до викликів часу. Важлива роль у цьому питанні відведена сучасній юридичній доктрині, оскільки вироблені нею теоретичні засади, наукові концепції можуть сприяти створенню оптимальної моделі механізму правового регулювання суспільних відносин у сфері права, а також ефективного механізму юридичного документообігу в електронному вигляді.

На думку І. Я. Назарової, «загалом електронний документообіг має низку переваг перед паперовим, а в період коронавірусної пандемії є основним способом формування, передачі, відправлення, передавання, одержання господарської документації через обмеження в особистому та необхідність дистанційного спілкування між контрагентами, працівниками та іншими особами» [8]. Масове впровадження сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, розширення економічних зв'язків, як усередині країн, так і за їхніми межами, що здійснюється через дистанційний обмін електронними документами (у тому числі, через мережу Інтернет), загострило необхідність правового вирішення питань, пов'язаних із легалізацією цих документів. В основу такої легалізації спочатку було покладено загальний принцип, згідно з яким інформація, що міститься в електронних документах, може прирівнюватись до письмової форми, якщо вона є доступною для її сприйняття та придатною для використання в цивільному обігу як аналог власноручного підпису. У такому випадку застосовується електронно-цифровий підпис. Водночас судова практика у справах, пов'язаних із «віртуальними» угодами, свідчить про недовіру в суспільстві стосовно нетрадиційних способів підтвердження легальності використовуваних електронних документів. Л. А. Шимченко вважає за потрібне подолання окресленої проблеми й наголошує, що «забезпечувати оперативний та вільний доступ населення до інформації і відкритого діалогу між громадськістю та державою допомагають нові технології, серед яких вирізняється комплексний розвиток електронного документообігу» [9].

Як зауважує Т. Куча, «електронні документи широко використовуються для зберігання та обміну інформацією, такою як банківські виписки, контракти, статті, карти та податкова інформація» [10]. Зміст документа і його юридична форма завжди пов'язані з певними реквізитами, що, як правило, характеризують суб'єктів, які склали та/або засвідчили документ, і дають змогу за такими реквізитами їх ідентифікувати

Реквізити своєю чергою пов'язані із зовнішньою та внутрішньою формою подання документа.

Специфіка юридичних документів полягає у забезпеченні достовірності змісту й реквізитів, а також можливості настання певних правових наслідків, які, власне, визначають юридичну силу документа. Реквізити – це низка деяких атрибутів документа, передбачених законом або чинним порядком оформлення (правилами), наявність яких робить їх достовірними, дійсними, які можуть бути підставою підтвердження юридичних фактів чи цивільно-правових відносин. Відсутність одного або кількох реквізитів тягне за собою нікчемність (недійсність) або оспорюваність документа, наприклад, відсутність обов'язкових реквізитів цінного папера спричиняє його нікчемність. Якщо змістовна інформація та реквізити документа недостовірні, це означає, що він був певним чином підроблений. Відповідний неправдивий документ також є таким, що має юридичну силу особливого роду: у разі виявлення його фальсифікації впливають певні юридичні наслідки, пов'язані з відповідальністю осіб, які вчинили підробку.

Таким чином, юридичну силу документів і, зокрема, офіційних документів забезпечує наявність необхідних реквізитів. Залежно від виду документа і процедури його підготовки та оформлення склад реквізитів може бути різним. Реквізити разом зі змістом передають зацікавленій особі певну додаткову інформацію, а саме волюву спрямованість документа. Вони встановлюють і доводять те, що він створений, а його змістовна інформація підготовлена та зафіксована на носії саме тією фізичною чи юридичною особою, від імені та з волі якої він був створений, підписаний та випущений у цивільний обіг, а також те, що сам документ не підроблений або його змістовна інформація не змінена неуповноваженими третіми особами. Так, наприклад, дуже важливими його реквізитами є власноручний підпис фізичної чи посадової особи, печатка юридичної особи. Оглядаючи документ, дієздатна людина за станом матеріального носія, цілісності носія, реквізитами та в цілому документа може судити, по-перше, про його справжність або автентичність. По-друге, може ідентифікувати документ, тобто зробити висновок, що він підготовлений певною фізичною чи юридичною особою, підписаний певною особою, а особа, яка його підписала, логічно пов'язана зі змістовною інформацією документа та висловлює своє однозначне ставлення до цієї інформації.

Одним із таких напрямів є поява об'єктивної необхідності в надійному захисті інформації, що обробляється засобами електронно-обчислювальної техніки, від її навмисного спотворення, витоку, підроблення та інших неправомірних дій, що спричиняють втрату одного з показників юридичної значущості документів, достовірності документів, що містять цю інформацію. У разі глобалізації інформаційних процесів захист інформації від несанкціонованого доступу, що спотворює її та завдає відчутної шкоди державі, її структурам, організаціям і громадянам, є сьогодні однією зі складових національної та інформаційної безпеки в цілому.

Технічні заходи забезпечення захисту інформації від несанкціонованого втручання та навмисних (а також ненавмисних) спотворень передбачені чинними нормативно-технічними документами. Із поняття юридичної сили документа впливає, що незахищена від спотворень, а отже, недостовірна інформація, що міститься в електронних документах, насправді має позбавляти ці документи юридичної сили навіть за наявності в них усіх формальних реквізитів, включаючи електронний цифровий підпис.

Висновки

Висновки з цього дослідження, а також перспективи подальших розвідок у відповідному напрямі. На сучасному етапі відбувається вдосконалення права, як виразника соціально-політичних та економічних умов і вимог дійсності, ускладнення правового матеріалу, що полягає у диференціації норм права; збільшується кількість кодифікованих актів; зростає обсяг актів органів виконавчої влади, що своєю чергою приводить до формування системи понять, правил, вимог до викладу та впорядкування нормативних розпоряджень. Цей період характеризується стійким застосуванням електронної форми правових документів в оприлюдненні нормативних розпоряджень на початкових стадіях і подальшим розширенням її від користування до зберігання та систематизації (обліку), що зумовлено науково-технічними здобутками цифровізації суспільства. Використання новітніх ІТ-технологій у сфері юридичного документознавства на сучасному етапі дало змогу обробляти, зберігати та переробляти великі обсяги правової інформації, вирішувати проблему узгодженості законодавчих актів, що сприяє подоланню прогалин і суперечностей, а також позитивно впливає на розвиток юридичної техніки. Одночасно із зазначеним процесом диджиталізація юридичного документообігу, комп'ютеризація процесу нормотворення та цифровізація правової інформації породили достатньо проблем у контексті юридичної техніки електронного документа, що потребує подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Sezonov V. S. The concept of a document in jurisprudence. *Law and Safety*. 2021. Vol. 82, no. 3. P. 200–208. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.23> (date of access: 08.02.2023).
2. Гребенюк А. В. Документаційне забезпечення правової сфери: сутність та особливості. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 4. С. 44–49.
3. Ковтанюк Ю. Чи потрібні такі зміни до Закону України "Про електронні документи та електронний документообіг": питання до обговорення. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2015. Т. 22, № 23. С. 81–87.
4. Ковальов К. М. Генезис документа як засади криміналістичного документознавства та об'єкта дослідження в технічній експертизі давності документа. *Криміналістичний вісник*. 2021. Т. 36, № 2. С. 31–43. URL: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2021-36-2-31> (дата звернення: 08.02.2023).
5. Morska N. & Davydova N. O. Philosophy and the future of human rights: peculiarities of the relationship between recent science and technology. *Futurity Economics&Law*. 2021. P. 16–25. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2021.09.25.02> (date of access: 08.02.2023).
6. Shevchuk L. Environmental rights of citizens and legal safeguards for their protection: challenges for the future. *Futurity Economics&Law*. 2021. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2021.06.25.1> (date of access: 08.02.2023).
7. Semenets A. V., Kovalok V. Y. On experience of the electronic document management system implementation in the medical university. *Medical informatics and engineering*. 2015. № 3. URL: <https://doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2014.3.3811> (дата звернення: 08.02.2023).
8. Nazarova I. Ya. Opportunities and functions for the introduction electronic documents circulation. *Economic scope*. 2020. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/159-34> (date of access: 08.02.2023).
9. Шимченко Л. А. Електронний документообіг як інноваційний механізм організації публічного адміністрування в умовах удосконалення децентралізаційних

процесів. *Society. Document. Communication*. 2021. Т. 12, № 12. С. 294–311. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-12-294-311> (дата звернення: 08.02.2023).

10. On the correctness of electronic documents: studying, finding, and localizing inconsistency bugs in PDF readers and files / T. Kuchta et al. *Empirical Software Engineering*. 2018. Vol. 23, no. 6. P. 3187–3220. URL: <https://doi.org/10.1007/s10664-018-9600-2> (date of access: 08.02.2023).